

Iva Mojžišová

PROSLOV

u příležitosti udělení Ceny Nadace
Dagmar a Václava Havlových VIZE 97

Pražská křižovatka
5. října 2011

O jednej škole a jednej nádeji

Vo svojej vari najznámejšej knihe – v Teórii nevzdelanosti – zakričal minuloročný laureát ceny Vize 97 Konrad Paul Liessmann tú jednoduchú vetu, ktorá sa tak ťažko vyslovuje: „Kráľ je nahý.“ Kráľom bola v tomto prípade takzvaná vzdelanostná spoločnosť (Wissensgesellschaft) a nahotou skutočnosť, že „nikdy žiadna spoločnosť nehovorila o vedení s takým pohľadaním, ako vzdelanostná spoločnosť, ktorej v skutočnosti nejde ani o pravdu, ani o vzdelanie.“

Práve pravda a vzdelanie sú leitmotívom Liessmannovej knihy a jeho pravda o vzdelaní je ponurá. Neustále prebiehajúce reformy vzdelávania zakopávajú pravdu čoraz hlbšie pod takmer nepreniknuteľný balast prázdneho blábolu a vzdelanie sa ocitá v hlbkej kríze. Východiskom z tejto krízy je podľa Liessmanna zastavenie nekonečného kolotoča reforiem vzdelávania.

Takéto východisko však v sebe nesie istú príchuť paradoxu. Ak totiž prestaneme s reformami, nezostane vzdelanie a vzdelávanie v súčasnom neutešenom stave, ktorý Liessmann tak presne rozpoznal a opísal? Na základe čoho môžeme dúfať, že európske školy, od stredných až po univerzity, sa dokážu samé – bez pomoci ďalších reforiem – dostať zo súčasnej krízy? O čo máme oprieť v tomto prípade našu nádej? Nádej sa z povahy veci týka pohľadu z prítomnosti do budúcnosti. Ako historičke umenia mi však viac vyhovuje pohľad do minulosti. Preto chcem najprv ponúknuť jeden konkrétny pohľad do minulosti a na jeho základe potom vysloviť svoje presvedčenie o všeobecnej a časovo neobmedzenej nádeji.

V medzivojnovej Bratislave existovala jedno desaťročné škola, o ktorej sa občas hovorí ako o „bratislavskom Bauhause“. Vznikla z Večerných kurzov kreslenia a reklamného aranžovania ku koncu roku 1928 a prestala existovať na jeseň 1939 na príkaz Ministerstva školstva a národnej osvety Slovenského štátu. Kde sa vzala táto škola, ktorá sa dnes považuje za jednu z najpríťažlivejších kapitol v dejinách modernej výtvarnej kultúry Slovenska? Čo znamenala pre súčasníkov a čo pre nasledujúce generácie?

Nedá sa tvrdiť, že bratislavskú Školu umeleckých remesiel (ŠUR) založili ľudia nadšení Bauhausom. Ale tvrdí sa to! Ak nám však záleží na pravdivosti, ak chceme tvrdenie doložiť argumentmi, potom túto školu nemožno považovať za derivát Bauhausu. Predstavovala druh školy, aký vzišiel z nutnosti zásadne zmeniť štruktúru výtvarného vzdelávania. A to tak, aby smerovalo od umenia k remeslu a odtiaľ k návrhovaniu – dnes by sme povedali k dizajnu.

Išlo teda o nadviazanie na tradíciu viktoriánskej edukačnej metódy, nie však tej sprd prvej svetovej výstavy v Londýne roku 1851, keď britský parlament razil heslo: „Umelecké vzdelanie celej zemi, od princa po mechanika!“, ale tej semperovskej metódy z čias tesne po výstave, kde hlavnou ideou bolo spojiť umenie s dielenskou manuálnou prácou. Z tej istej tradície napokon čerpal aj sám Bauhaus.

Bratislavská ŠUR nevyrástla celkom „na zelenej lúke“. Podľa zákona z roku 1872 bol v Bratislave a okolí každý remeselník povinný prinútiť svojho učňa, ak nevedel písať, čítať a počítať, aby navštevoval opakovaciu večernú a nedeľnú školu. O pätnásť rokov neskôr vznikli učňovské školy, ktoré pretrvali pád rakúsko-uhorskej monarchie a pôsobili aj za prvej Československej republiky.

Keď v októbri roku 1930 dostali bratislavské učňovské školy, dovtedy roztrúsené na rôznych miestach, novú spoločnú modernú budovu, vybavenú početnými dielňami, pripojili sa k nim spomínané večerné kurzy, ktoré získali štatút Školy umeleckých remesiel. Pri otvorení budovy pripomenul prezieravý zástupca štátnej moci senátor Kornel Stodola, že „racionalizačný proces v čase hospodárskej krízy je na svete v plnom prúde a jeho dôsledky sú trpké: mechanizácia duše“. (V dnešných časoch by sa dalo povedať, že nielen hrozí, ale už nastala materializácia duše.) Hovorilo sa tiež o tom, že štvorjazyčná škola v štvorjazyčnom meste je príležitosťou k vyrovnávaniu protivenstiev medzi národnosťami a cestou k vytváraniu národného porozumenia.

Tak vznikla v miestnych podmienkach skutočne nečakane „škola nového typu“, ako ju označil jej zakladateľ a riaditeľ Josef Vydra. Tento český a dodnes nedocenený maliar, etnograf, historik umenia, kritik, organizátor a zapálený reformátor výtvarnej pedagogiky prišiel do Bratislavy priamo zo stíchnutých talianskych bojísk I. svetovej vojny s rovnakou bolestnou skúsenosťou, akú priniesol a vložil do základov Bauhausu Walter Gropius. Vydra bol muž činu, systematik, organizátor, nie rojko. Postupy, ktoré si zvolil na ceste za uskutočnením svojich predstáv, neboli jednoduché, ale on bol dôsledný.

A mal partnera, ktorý sa mu čo do podnikavosti vyrovnal – muzikológa, historika umenia, publicistu Antonína Hořejša. Obaja tušili, že sa naskytá šanca vybudovať niečo viac než len umeleckoremeselnú školu. „Tento ústav má veľkú budúcnosť už len preto, že sa zakladá za okolností celkom iných než druhé naše školy,“ písal Hořejš, plný dôvery v nadchádzajúce časy, „že sa zakladá v atmosfére, ktorá je naplnená novými myšlienkami, že zoskupila okolo seba ľudí mladých, ktorí inakšie hľadia na svet než skostnatelé učiteľské zbory mnohých škôl.“ Neskôr upozorňoval žiakov, aby si uvedomili svoju zodpovednosť za budúcnosť, aby sa naučili myslieť a sledovať potreby spoločnosti, ktorej sú súčasťou. A vice versa, zároveň sa žiadalo od spoločnosti, aby viedla so školou verejný dialóg, aby sa videlo, že sa o vývoji tohto ústavu naozaj premýšľa, že jeho vývoj je viazaný na ostrú výmenu názorov, teda že sú otvorené možnosti retuší.

A ešte niečo hralo v prípade tejto školy úplne zásadnú úlohu: výber učiteľov. V tomto Vydra vskutku postupoval podľa Gropiusovho vzoru. Vyhľadával tých najlepších a priam úzkostlivo pritom dbal, aby to boli umelci navzájom si názorovo blízki, s podobným pedagogickým elánom a zhodnými predstavami o profesijnom, mravnom i sociálnom poslaní výchovy. Preto neváhal pozvať dvoch najpribojnejších mladých maliarov, enfants terribles slovenského výtvarného umenia, hlásateľov „nekompromisného boja o nové umelecké smery“ a propagátorov absolútnej maľby, najprv Ludovíta Fullu a čoskoro aj Mikuláša Galandu. Väčšina učiteľov, neskorších profesorov, však pochádzala z Čiech, medzi nimi maliar a textilný výtvarník František Malý, keramikárka Julie Horová, filmár Karel Plicka, ktorý tu založil prvú filmovú školu v Československu, architekti Zdeněk Rossmann a František Tröster, neskôr svetoznámy rovnako ako fotograf Jaromír Funke. Spoza nemeckých hraníc prijal Vydra Josefa Vineckeho a Emanuela Margolda. Zo zahraničia neváhali prísť prednášať ako hostia László Moholy-Nagy, Jan Tschichold,

Hannes Meyer, Ernst Kállay a iní, z Prahy Teige, Frejka, Pešánek...

Integrujúcim bodom pedagogiky na ŠUR bolo spojenie duševnej a manuálnej práce, ako to vo svojich didaktických systémoch propagoval – v našom i vo svetovom kontexte – už Jan Amos Komenský. V prípade ŠUR malo ísť jednoznačne „o školu pre remeslá a priemysel, ktorá by vychovávala k chápaniu súčasných potrieb, nie k umeniu“. Dejiny však ukázali, že kto napokon z jej existencie ťažil najviac, bola práve moderná slovenská výtvarná kultúra. Ako príklad uveďme jedno ráno roku 1937, kedy v zborovni ŠUR riaditeľ Vydra blahoželal piatim (!) profesorom školy, ktorým medzinárodná jury udelila ceny za diela predvedené na Svetovej výstave v Paríži. Fulla dostal Grand Prix za obraz Pieseň a práca a striebornú medailu za scénografiu a Tröster zlatú medailu za scénografiu, ďalšími ocenenými boli Galanda, Horová a Rossmann. Napokon, ak sa dá na Slovensku hovoriť o avantgarde – i keď umiernennej a meškajúcej – a to v oblasti architektúry, maliarstva, divadla, poézie, fotografie, typografie či grafického dizajnu, zväčša to nejakú súviselo so ŠUR, s jej iniciatívnym prostredím a vôľou pôsobiť v tomto smere ako spiritus movens. Profesori tvorili určite najväčšiu hodnotu ŠUR. Ich prítomnosť a vytvárané dielo stanovili mieru, ktorá zaväzovala. Vyžarovanie tvorivých osobností a príklad ich neúnavnej aktivity podnecovali najvnímavejších žiakov k pozoruhodným výkonom.

A ako to bolo so žiakmi? Vychovala ŠUR umelecký tvorivý dorast pre remeslá, obchod a priemysel? Možnosť zodpovedať túto otázku nám vzali dejiny. Krátky čas jestvovania školy a najmä vojna, ktorá pretrhla alebo znejasnila súvislosti, a tiež odchod desiatok žiakov českého, židovského, maďarského či iného pôvodu, ktorých budúcnosť už nebolo možné sledovať. Vie sa o tých, ktorí zostali a vyrástli z nich umelecké individuality: za všetkých spomeňme maliarov Jána Želibského a Ladislava Gudernu, fotografov Miloša Dohnányho a filmového režiséra Jána Kadára.

V nasledujúcich režimoch figurovala ŠUR ako schola non grata, takže sa o nej celé desaťročia mlčalo a z dedičstva, ktoré zanechala, sa múzeá ani galérie nepokúsili nič zachrániť. Ostala len legenda a trochu nejasný, ťažko uchopiteľný odkaz.

Na prvý pohľad z tohto odkazu veľa nádeje nenačerpáme. Škola trvala len krátko, žiaci väčšinou neprerástli svojich učiteľov. O stope, ktorú zanechala v kultúrnych dejinách krajiny, sa donedávna vedelo len málo. Z pohľadu Liessmannovej teórie nevzdelanosti sú však zaujímavé minimálne dva aspekty tejto pozoruhodnej školy.

Po prvé, ŠUR nebola školou klasickou, bola školou novátorskou. Jednou z jej základných charakteristík bolo neustále hľadanie nových oblastí tvorenia a didaktických metód. Neustále hľadanie nových prístupov môže na prvý pohľad pripomínať Liessmannom kritizovanú posadnutosť reformami, ale to je niečo celkom iné. Na skúšaní nových vecí nie je, samozrejme, nič zlé. Len to musí byť hľadanie poctivé, vedené skutočným a hlbokým záujmom ako o vyučovaný predmet, tak aj o tých, ktorí majú tento predmet zvládnuť. Povedané trochu vzletnejšie, musí to byť hľadanie vedené étosom pravdy a lásky.

Dôležitejší mi však pripadá iný aspekt desaťročnej existencie ŠUR, a to samotná táto existencia. V podmienkach, v ktorých by sme to vôbec nečakali, tu vyrástlo spoločenstvo jednak mimoriadne nadaných učiteľov a jednak žiakov, ochotných a schopných sa od týchto učiteľov učiť. Nádej, o ktorej som hovorila na začiatku, pramení z presvedčenia, že vznik tohto spoločenstva nebol historickou náhodnosťou. Že ide o prejav niečoho, čo sa bude vždy znovu a za každých podmienok vracieť.

Vždy boli, sú a budú múdri a charismatickí jednotlivci, ktorí dokážu odovzdať niečo naozaj dôležité nasledujúcej generácii. Vždy boli, sú a budú mladí ľudia, ochotní – nielen ochotní, priam lační – načúvať múdрым a charismatickým učiteľom. A vždy boli, sú a budú výnimoční organizátori, ktorí dokážu aj v tých najhorších podmienkach vytvoriť priestor pre stretnutie tých múdrych s tými, ktorí sú im ochotní načúvať. Je to súčasť niečoho, čo Jacob Burckhardt nazval povinnosťou človeka „odovzdať ďalej bez prerušenia a s plným vedomím pochodeň ducha“.

Moja nádej spočíva v presvedčení, že nech by vzdelávanie stagnovalo v súčasnom neutešenom stave, prípadne nech by sa reformy vzdelávania uberali najhorším možným smerom, vždy budú vznikať a pretrvávajú aj zdravé školy. Také, v ktorých sa nebude dariť newspeakovému blábolu a prízemnému karierizmu. Jedným z poznávacích znakov takýchto škôl bude aj v budúcnosti to, čo ich charakterizovalo v minulosti a čím sa vyznačujú aj dnes. Sú to školy, v ktorých je úplne prirodzená poctivosť namiesto predstierania a žičlivá atmosféra namiesto sebeckých intríg. Povedané básnickejšie – školy, v ktorých znova a znova pravda a láska víťazia nad lžou a nenávisťou.